

## PREGLED SOCIJALISTIČKE ŠTAMPE U DALMACIJI, ISTRI I RIJECI DO 1919\*

DINKO FORETIĆ

Pojavi socijalističkih organizacija i socijalističke štampe u Dalmaciji, Istri i Rijeci prethodila je aktivnost radničkih društava za uzajamnu pomoć koja su se počela osnivati šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Svrha tih društava bila je da, u vremenu kad u Austriji još nije bilo uvedeno zdravstveno osiguranje (1887/88), putem stalnih uloga članstva i dobrovoljnih doprinosa simpatizera i filantropa, osiguraju sredstva za uzajamno pomaganje svoga članstva u slučaju bolesti, iznemoglosti i nezaposlenosti. No pored toga svoga osnovnoga cilja, društva su nastojala da podižu obrazovanje i jačaju slogu, jedinstvo i solidarnost radnika. Zato su u svojim društvenim prostorijama imali čitaonice, održavali sastanke s predavanjima ili akademijama, organizirali plesove i druge oblike kulturnog i zabavnog života.<sup>1</sup>

Radničko društvo (Società operaia) u Puli »glavnom centru industrije i borbe proletarijata« u Istri, prvo je pokrenulo izdavanje svoga službenog glasila pod nazivom »Il Pensiero« (Misao). List počinje izlaziti 1871 (22. IIII) u Trstu kao petnaestdnevnik pod uredništvom Ludovika Vuličevića, a traje do 30. ožujka 1872. Pokretač lista bio je Felice Glezer, predsjednik Radničkog društva u Puli. Iako se tiskao u Trstu, list je »bio puljski u svemu i po svemu« piše Luciano Giuricin.<sup>1a</sup>

---

\* U ovoj radnji detaljnije je obrađena socijalistička štampa u Dalmaciji nego ona Istre i Rijeke, jer je iz literature koja se navodi u bilješkama vidljivo da je socijalistička štampa u Istri prilično dobro obrađena, što se ne može reći za Dalmaciju. Osim toga, autor u prvom momentu nije ni imao namjeru da piše o socijalističkom novinstvu u Istri i Rijeci. Tek u nastavku rada učinilo mu se korisnim dati, koliko toliko, cjelokupan pregled socijalističke novinske djelatnosti na našoj obali Jadrana.

<sup>1</sup> Detaljnije o navedenim društvima vidi: Đimko Foretić: »Radnički pokret u Dalmaciji od 1871. do Kongresa ujedinjenja 1919«, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Split 1970, str. 23—70.

<sup>1a</sup> Luciano Giuricin: »La stampa italiana in Istria«, *Pazinski memorial 1970*, Pazin 1971, str. 170 i 181. Još prije Giuricina pisao je o ovom listu Vjekoslav Bratulić u radnji »Političke stranke u Istri za narodnog prepo-

Nešto poslije u tiskari Bontempo u Puli pojavljuje se tjednik »La Settimana« (Sedmica, od 17. IX do 17. XII 1887) pod uredništvom Gian Calista Giadresca koji piše protiv vlasti i »gospode« i brani interese radničke klase u Puli.

Ponovno u Puli počinje izlaziti i »L'Operaio« (5. VII 1890 — 18. IV 1891), demokratski list koji izlazi triput mjesečno, pod uredništvom Josipa Cupez. Ovaj list oštro napada iredentizam, što se ne može reći za tjednik »Gazzetta del popolo« (»Pučki list« — Pula 1899) koji pod izgovorom obrane radničke klase propagira ciljeve talijanske nacionalne stranke.<sup>1b</sup>

Prve novine koje su se obratile radniku kao novom faktoru društva u Dalmaciji bio je list »Radnik«. Počeo je izlaziti u Dubrovniku 1. III 1887; vlasnik i odgovorni urednik bio je Domo Depolo, a glavni suradnik Antonije Stražičić. List je izlazio svakog prvog i petnaestog u mjesecu, što znači da nije bio vezan za određene dane u sedmici. Znamo da je list morao izaći još krajem 1886, ali je kotarsko poglavarstvo u Dubrovniku u prvi mah zabranilo tiskanje. List je izlazio do kolovoza 1887.<sup>2</sup>

Nažalost, »Radnik« nije bio list koji bi poticao razvoj radnika u smislu socijalističke ideologije. Naprotiv, njega su pokrenuli pripadnici srpske i autonomnaške stranke u Dubrovniku s ciljem da pripadnike radničke klase pridobiju za svoju stranku i da ih odbiju od socijalizma. Već u prvom broju govori se protiv socijalizma »koji kao 'otrovna strijela' teži za tuđim posjedima, a mi se gražamo čitajući što rade danas neki socijaliste osobito oni u Francuskoj i Njemačkoj«.<sup>3</sup>

Ovaj list spominjem zbog toga što je ovo prvi put da se u Dalmaciji pojavi list koji ima neki radnički epitet u svom naslovu i što svojom akcijom protiv socijalizma indirektno upućuje na postojanje socijalističkih ideja i njihovih pristaša u Dalmaciji.

Iste 1887. godine, ali nešto kasnije, vjerojatno početkom listopada, pojavio se u Zadru petnaestdnevnik »L'operaio Dalmata« (Radnik Dalmatinac). Njegovo izlaženje pokrenuto je od strane »Zadarskog radničkog društva za uzajamnu pomoć« (»Società operaia zaratina di mutuo soccorso«), a izdavač i odgovorni urednik bio je

roda«, zbornik *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969, str. 323. U svojoj radnji Bratulić detaljnije osvjetljava lik Ljudevita Vuličevića koji je bio rodom iz Cavtata, hrvatskih nacionalnih osjećaja i poslije ove epizode s listom »Il pensiero« veliki protivnik talijanske liberalne stranke u Istri.

<sup>1b</sup> Za sve ove listove vidi detaljnije: L. Giuricin, cit. djelo, str. 170, 182, 183.

<sup>2</sup> O »Radniku« vidi: S. O b a d, »Počeci radničkog pokreta u Dubrovniku«, *Radovi Fil. fakulteta u Zadru*, sv. 4, Zadar 1966, str. 220 i bilješka br. 40.

<sup>3</sup> S. O b a d: cit. djelo, str. 220.

Vicko Battara, član obitelji veoma poznate u Zadru po svojoj tiskarskoj, izdavačkoj i novinskoj aktivnosti još od prvih dana XIX stoljeća.

Zadarsko radničko društvo zvalo se službeno »Società operaia zaratina di mutuo soccorso«; njegovo članstvo pripadalo je ponajviše političkoj grupaciji poznatoj pod imenom »autonomaša« ili »talijanaša«. Talijanski je bio jedini jezik koji se u društvu upotrebljavao. Samo na tom jeziku bio je tiskan statut društva, pa su i ove novine bile tiskane samo na talijanskom jeziku.

»L'operaio Dalmata« postavio je sebi cilj da bude glasilo »za poslove radničkih društava i za pučke interese«. Imalo je prema tome širu svrhu, tj. da bude glasilo radničkih društava u Dalmaciji i da se bori za interese širokih masa. List se tiskao u tiskari Ivana Woditzke.

Prvi broj lista, koliko je poznato, nije sačuvan, već samo treći, koji nosi datum od nedjelje 13. studenoga 1887. Inače na margini lista stoji da izlazi utorkom svakih 15 dana. Otuda i pretpostavka da je list počeo izlaziti prvih dana listopada 1887.

Sadržaj lista bio je socijalno-filantropski, s izvještajima iz života i rada radničkih društava i ponekim literarnim prilogom, te kritičkim opaskama o nekim pojavama u radu zadarske općine. Ovaj 3. broj lista posvetio je naslovnu stranicu blagoslovu društvene zastave »Zadarskog radničkog društva za uzajamnu pomoć«.

Drugi petnaestdnevni list što ga je pokrenulo isto društvo također na talijanskom jeziku zvao se »La voce dell'operaio« (Glas radnika) i počeo je izlaziti u petak 4. siječnja 1889. U podnaslovu lista nema nikakvih podataka o tome čije je glasilo. Stoji samo da izlazi prvog i trećeg petka svakog mjeseca. Izdavač i odgovorni urednik bio je Juraj Venturini, a štampao se u tiskari Vitaliani u Zadru. Pored vijesti iz života radničkih društava za uzajamnu pomoć, posebno onog u Zadru, list je donosio zanimljivosti iz svijeta, Dalmacije i Zadra, poneki članak odgojnog i filantropskog sadržaja i književni podlistak.<sup>4</sup> Za oba ova lista ne zna se točno kad su prestala izlaziti, ali je sigurno da kao ni »Radnik« nisu bila duga vijeka.

Ako bismo htjeli tražiti političke snage koje su stajale iza ovih prvih pokušaja direktnog obraćanja putem štampe radništvu, kao — barem za dalmatinske prilike — novoj snazi u društvenim zbivanjima, onda valja reći da su to bili u prvom redu aktivisti autonomaške stranke koja već od sedamdesetih godina prošloga stoljeća gubi svoje pozicije kako u građanskoj klasi, tako isto i među seljaštvom i traži saveznika u novoj klasi koja uz razvijenije za-

<sup>4</sup> U Historijskom arhivu u Zadru (HAZd) čuva se po jedan broj svakog od navedena dva lista.

natstvo i obrt i prve korake industrijske proizvodnje sve više jača i teži za emancipacijom.

U Rijeci je 1885. počeo izlaziti list »L'operaio« (Radnik) što ga je pokrenulo Riječko radničko društvo (puni i jedini naziv: »Società operaia fiumana con mutuo soccorso cooperatrice«). List je izlazio sve do 1889. Odgovorni urednik bio mu je Petar Battara, a borio se za interese radničke klase i produbljavao radničku svijest i solidarnost. Zastupa načelo općeg prava glasa i poziva radnike da se bore za njegovu pobjedu, jer će »domalo radnička klasa uzeti učešća u političkom životu država i naći svoje vodeće mjesto u svjetskoj historiji«.<sup>5</sup>

Iz jednog podatka na izložbi koju je organizirao Povijesni muzej Hrvatske zajedno s Institutom za historiju radničkog pokreta u Hrvatskoj pod naslovom: »Počeci industrije i radničkog pokreta u Hrvatskoj 1848—1919«, može se zaključiti da je istovremeno s listom »L'operaio« počeo izlaziti i list »L'Artiere« (Zanatlija),<sup>5a</sup> o kome nema detaljnijih podataka.

U Rovinju je od 23. VIII 1894. do 14. I 1896. izlazio tjednik »L'Alba« (Zora), kome je izdavač i urednik bio najprije Rajmondo Desanti, a zatim Josip Bartoli. Ovaj list Giuricin smješta među građansko novinstvo dok ga Steiner smatra radničkom novinom.<sup>5b</sup> Nešto kasnije (1897) javlja se u Rovinju »La difesa dell'operaio« (Obrana radnika) glasilo za obranu »moralnih i materijalnih interesa radnika«. Izdavač i odgovorni urednik bio je Nikola Chiurco, a izlazio je triput mjesečno. List je bio sasvim otvoreno klerikalno orijentiran i imao je zadaću da se »bori protiv nastupajućeg socijalizma«.<sup>5c</sup>

<sup>5</sup> Vidi: Antun Herljević, »Dokumentacija arhivske građe o radničkom pokretu u Rijeci«, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci*, sv. 5, Rijeka, 1959, str. 42. Još ranije spomenula je ovaj list Miroslava Despot u radnji »Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843—1945«, *Rijeka*, zbornik, Zagreb 1953, str. 614. Ona međutim navodi da je list počeo izlaziti 1884. i da nije uspjela vidjeti nego samo jedan ili nijedan njegov broj (?). O ovom istom listu a na osnovu Herljevića pisao je i Vinko Antić u članku: »Pojava socijalističkih ideja od 80-tih godina 19. st. u Hrvatskom Primorju«, u ediciji *Materijali naučnog skupa* »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama, Osijek 1867«, Slavonski Brod 1969, str. 258. Godinu početka izlaženja lista odredio sam prema Herljeviću koji je vjerojatno imao list u rukama i više mogućnosti da provjeri početak izlaženja.

<sup>5a</sup> Vidi: Počeci industrije i radničkog pokreta u Hrvatskoj 1848—1919. »Vodič po izložbi« (dalje samo »Vodič po izložbi«). Ovaj »Vodič« sastavili su Miroslava Despot i Nikša Stančić koji je obradio samo Dalmaciju (str. 113). Zagreb 1969. Umnoženo na ciklostilu.

<sup>5b</sup> Herbert Steiner: *Bibliographie zur Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung 1867—1918*, Wien 1962, str. 289; Giuricin, cit. djelo, str. 167, 183.

<sup>5c</sup> Giuricin, cit. djelo, str. 170, 183.

II

Trebalo je još punih 10 godina dok su se u Dalmaciji počela osnivati prva socijalističkom ideologijom usmjerena radnička društva. Prvo među njima bilo je »Društvo radnika i radnica« (Società dei Lavoratori e lavoratrici) u Splitu (kolovoz 1897), zamišljeno kao određena vrsta sindikalne organizacije radnika za cijelu Dalmaciju, bez obzira na njihovo zanimanje. Potkraj iste godine osnovano je u Zadru socijalističko političko društvo »Socijalna demokracija« (»Democrazia sociale«), a tako isto i podružnica »Društva radnika i radnica«.<sup>6</sup> Suradnji ovih društava treba zahvaliti pojavu prvih socijalističkih novina u Dalmaciji, koje su se pojavile Prvog maja 1898. u Zadru pod dvojezičnim imenom »Il socialista« — »Socijalista«.

O namjeri dalmatinskih socijalista da pokrenu vlastito glasilo, obavijestio je Prvi kongres Jadranske sekcije socijaldemokratske stranke Austrije, održan u Trstu 25. i 26. prosinca 1897, Ivan (ili Joakim?) Lazzari socijalistički prvak iz Splita. On je zajedno sa Antonom Kalićem iz Zadra bio delegat dalmatinskih socijalista na ovom kongresu.

Kada se raspravljalo o stranačkoj štampi, Lazzari je izvijestio da socijalisti u Dalmaciji pripremaju izdavanje novina na talijanskom i hrvatskom jeziku, što je Antun Gerin, jedan od glavnih rukovodilaca stranke, ocijenio kao suvišno i besmisleno jer svi treba da pomažu širenje stranačkog organa »Il Lavoratore« koji će rado primati i dopise iz Dalmacije.<sup>7</sup> Međutim ovo prilično odlučno Gerinovo suprotstavljanje tom u najmanju ruku pretencioznom namumu, nije našlo odjeka među dalmatinskim socijalistima. Oni su ustrajali u svojoj težnji, i tako smo Prvog maja 1898. dobili prve socijalističke novine u Dalmaciji.

»Socijalista« je već svojim dvojezičnim naslovom htio istaknuti da će se štampati u dva jezika, među kojima je talijanski imao prednost. Glavni članci štampali su se u oba jezika najprije talijanskim, a zatim hrvatskim jezikom. Ostala suradnja bila je u oba jezika, onako kako su suradnici slali. Od suradnje na hrvatskome jeziku koja je dolazila s terena zanimljivi su dopisi iz sela Kukljice na otoku Ugljanu, gdje su tamošnji simpatizeri socijalističke misli osnovali svoju podružnicu »Društva radnika i radnica«.

Teško je shvatiti i opravdati ovu dvojezičnost »Socijaliste«, kad se zna da je više od 94 posto stanovništva Dalmacije bilo hrvatske

<sup>6</sup> Dinko Foretić: »Socijalistički radnički pokret u Dalmaciji posljednjih godina XX stoljeća«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Zagreb 1959, str. 5 do 34.

<sup>7</sup> Foretić: cit. djelo, str. 23.

ili srpske nacionalnosti. Tim nacionalnostima pripadala je također velika većina nekvalificiranog radništva u pokrajini. Međutim, među kvalificiranim radništvom prevladavali su radnici koji su, ili podrijetlom ili obrazovanjem, pripadali sferi talijanskog kulturnog utjecaja. A kako su se među njima nalazili i prvi pristaše i aktivisti socijalizma, ovi su na osnovu načela proleterskog internacionalizma, ne vodeći mnogo računa o potrebi prosvjećivanja i pridobivanja za socijalizam onog najvećeg dijela radničke klase u formiranju, uveli dvojezičnost kojoj zapravo nije bilo mjesta, osobito kad se uzme u obzir da je »Il lavoratore« u Trstu izlazio na talijanskom jeziku.

U uvodnom članku pod naslovom *Naše želje* »Socijalista« je ovako formulirao svoj program:

I. Neumorno i djelatno rasplodivanje socijalističke ideje.

II. Borba bez počinka sa vjerskim i narodnim (nacionalnim, opaska D. F.) agitatorima tim mutikašama prave narodne radničke misli.

III. Prgnuće svijuh sila kako bi se postigla zastupna tijela i političko ekonomična prava.

IV. Otvorena opća rasprava o znanstvenim političkim i ekonomskim pitanjima.

V. Rad bez prestanka o ustrojenju (organizaciji, op. D. F.) radnika.«<sup>8</sup>

Bez obzira na činjenicu da socijalisti u Dalmaciji nisu imali ni izdaleka potrebnih kadrovskih i materijalnih snaga u borbi za realizaciju ovoga programa i da je »Socijalista« kratko trajao da bi se moglo sigurnije uočiti efekat njegovog djelovanja, valja reći da su se pioniri socijalističkog pokreta u Dalmaciji i osnivači ovog lista gorljivo i sa zanosom prihvatili posla koji su poduzeli. Međutim, vlasti nisu čekale da se žar ohladi ni da opadanjem entuzijazma ponestane daha protagonistima pokreta. Policija je u Splitu zaplijenila najveći broj primjeraka prvog broja lista, a možemo pretpostaviti da je sličnu sudbinu doživio i u Zadru. Ni plava cenzorova olovka nije ga štedjela. Vlasti su, dakle, odmah u početku učinile sve potrebno da onemoguće njegovo izlaženje. Poslije petog broja list je prestao izlaziti, što je dio građanske štampe u Dalmaciji (»Katolička Dalmacija«) s radošću zabilježio.<sup>9</sup> Uskoro zatim zabranjene su ili onemogućene u radu i prve socijalističke organizacije u Splitu i Zadru, pa je tako grubo prekinut ovaj prvi prodor socijalističkog pokreta u Dalmaciji.

<sup>8</sup> »Socijalista« br. 1, 1898, str. 1, stupac 2. i 3.

<sup>9</sup> Foretić: cit. djelo, sbr. 32; »Katolička Dalmacija«, br. 50, 1898.

»Socijalista« je u podnaslovu nosio oznaku da je »glasilo socijalno demokratske stranke u Dalmaciji«, koja u to doba još nije službeno ni postojala.

Izlazio je 1. i 15. svakoga mjeseca, a kao izdavač i odgovorni urednik fungirao je u prvom i drugom broju Josip Floriani, tipograf, a u petom Anselmo Vladović. Štampao se u tiskari L. Woditzka u Zadru. Treći i četvrti broj lista nisu sačuvani.<sup>10</sup>

O socijalističkoj štampi u Istri pišu dr Vjekoslav Bratulić, Giuricin i Giuseppe Piemontese<sup>11</sup> koji je bio učesnik i suvremenik tih zbivanja. Pojava prvog socijalističkog lista u Puli, »Il Proletario« (Proleter) vezana je uz Jerolima Dorbića, tipografskog radnika rodom iz Šibenika. On će kasnije u socijalističkom radničkom pokretu Dalmacije igrati vodeću ulogu, i njegovo je ime vezano gotovo uz sve socijalističke listove što su izlazili u Dalmaciji do rata 1914. Ovaj čovjek koji nije bio uvijek korektan u svojim odnosima i postupcima, kao da je bio opsjednut demonom novinarsko-tipografskog umijeća. Bio je pokretač ili suradnik niza socijalističkih listova, a štampao je i nekoliko propagandno-agitacionih brošura, radničkih kalendara i slično. Kao da nije mogao imati mira dok svoju misao ne bi izrazio pomoću tiskane riječi.

Došavši u Pulu, ovaj čovjek pun nemira i inicijative, vatren i konfuzan govornik, rođeni demagog, tako ga opisuje Piemontese, uspio je da uvjeri svoje drugove u organizaciji, a tako isto i ostalo radništvo o potrebi izdavanja novina.

Uz velike žrtve i napore članova i simpatizera pokreta, 1. maja 1900. pojavio se prvi broj socijalističkog lista »Il Proletario« koji izlazi najprije kao tjednik, zatim kao dnevnik, ponovno kao tjednik i konačno kao dnevnik. Prvi urednik lista bio je neki Rovere, a Dorbić i Piemontese, osim što su slagali list, surađivali su ponešto u njemu. List je postao borbeniji i sadržajniiji kad mu je za urednika došao tršćanski socijalist Lajoš Domokos. Do toga vremena Dorbić je već bio nestao iz Pule ostavivši u radničkom pokretu toga grada, kako kaže Piemontese, lošu uspomenu. Giuricin koji je, po svemu izgleda, najbolje proučio pojavu i tok izlaženja lista »Il Proletario«, kao i njegove metamorfoze do uništenja lista koje su izvršili fašisti 23. IX 1920, daje slijedeći bibliografski podatak za ovaj list:

<sup>10</sup> Vjekoslav Maštrović: »Jadertina croatica II«; »Narodni list« br. 34 i 60, 1899, »Katolička Dalmacija« br. 26 i 50, 1893.

<sup>11</sup> G. Piemontese: *Il movimento operaio a Trieste*, Udine 1961, str. 160—161; Vjekoslav Bratulić, »Međunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri«, *Priključenje Istre Jugoslaviji*, Rijeka 1963, str. 18. i 19; Giuricin, cit. djelo, str. 171, 172, 183.

## D. FORETIĆ

»Il Proletario«. Socijalistički list. Tjednik zatim dnevnik, ponovno tjednik i konačno dnevnik. Pula, Tiskara Bontempo, zatim Krmpotić, zatim Tiskara lista »Il Proletario«. Izdavač i odgovorni urednik Josip Matkovich, zatim također izdavači N. Martin i E. Verginella. Od 1. maja 1900. s prekidima i transformacijama. Uništiti su ga fašisti 23. septembra 1920. dok ga je uređivao Josip Poduje.«<sup>12</sup>

Na strani 171, 172. i 173, na kojima opisuje detaljnije pojavu lista, njegov program i fizionomiju, Giuricin navodi da je list izlazio kao tjednik od 1. maja 1900. do jeseni 1901, kad je nabavkom vlastite tiskare smještene u rajonu sv. Martina u Puli postao dnevnik. Za njegovu pretvorbu iz tjednika u dnevnik i nabavku vlastite štamparije najviše je zaslužan Jerolim Dorbić. Prema Giuricinu može se zaključiti da Dorbić nije dao inicijativu za pokretanje lista, kako to navodi Piemontese, već za prijelaz s tjednika u dnevnik.<sup>12a</sup>

Ljeti 1902. »Il Proletario« prestaje izlaziti, a pojavit će se kasnije kao tjednik. U vremenu od ljeta 1902.

»pod uredništvom Nikole Martina, Eugena Verginelle, Lajoša Domokosa, Josipa Matkovicha i Ivana Lirussija »Il Proletario« se odlikovao po svojoj internacionalističkoj, antiklerikalnoj i antinacionalnoj tendenciji. U nastavku, pošto je i u socijalističkom pokretu u Puli preuzela maha reformistička i nacionalna struja, list je s novim urednicima Josipom Lazzarinijem, Dinom Piva, Teseom Rossijem i Odom Montanari, zauzeo umjerenije i klasno manje naglašeno stajalište da bi se zatim preobrazio u »La Terra d'Istria« (Istarska zemlja) i potom u »L'Eco dell'Adriatico« (Jeka Jadrana), koje su kroz nekoliko godina zamijenile »Il Proletario«.<sup>12b</sup>

---

<sup>12</sup> Giuricin, cit. djelo, str. 171—173. i 183. i 184. Osim toga vidi i Piemontese, cit. djelo, str. 160—163; Herbert Steiner: *Bibliographie zur Geschichte der Österreichischen Arbeiterbewegung 1867—1918*, Wien 1962, gdje na str. 291 stoji da je »Il Proletario« izlazio u Puli od 1900. do 1907; *Istarski arhiv KPJ*, tom IV, Beograd 1950, str. 215. Potrebno je upozoriti da je Steinerova bibliografija veoma manjkava u onom djelu koji govori o radničkoj literaturi i novinama na slovenskom i hrvatskom, pa i talijanskom jeziku (poglavlje XII, str. 383—291).

<sup>12a</sup> Giuricin, cit. djelo, str. 172. Međutim moja istraživanja u vezi sa životom i radom J. Dorbića, ukazuju na to da je Dorbić bio u Puli već 1900, a da je prije 25. V 1901. bio isključen iz organizacije socijalističke stranke u Puli u povodu čega je napisao brošuru *Abbasso la maschera* koja na kraju nosi upravo datum 25. V 1901. Izgleda da je Dorbić još ostao u Puli do veljače 1902, ali teško je vjerovati da je čovjek isključen iz stranke prije kraja maja 1901. mogao utjecati na to da organizacija donese odluku o svakodnevnom izlaženju lista (jesen 1901) kad se zna da je takav pothvat zahtijevao velike materijalne žrtve i angažiranje većeg broja kadrova. Zbog toga mi je još uvijek logičnija pretpostavka da je Dorbić bio inicijator osnivanja lista.

<sup>12b</sup> Giuricin, cit. djelo, str. 173.

»La terra d'Istria«, (Il Proletario) najprije socijalistički tjednik a zatim dnevnik, »iako pokrajinsko socijalističko glasilo, zastupa i iredentističke tendencije«. <sup>13</sup> Nastavio je numeraciju lista »Il Proletario« od 1905. do 1910. Tiskao se u štampariji Krmpotića, a zatim Clapisa. Izdavač i odgovorni urednik bio je Josip Matkovich, a osnovao ga je Gino Piva uz podršku socijalista reformista iz redova intelektualaca. Jedan od glavnih njegovih suradnika bio je Teseo Rossi koji se kao i ostali najistaknutiji socijalisti reformisti borio više za ciljeve talijanskog iredentizma nego proletarijata. »La terra d'Istria« je 1908. odlučno podržala štrajk puljskih tramvajaca, no onda je bila u rukama istinskih socijalista.

Iredentistička nota posebno je došla do izražaja u socijalističkom dnevniku »L'Eco dell'Adriatico« što ga je pokrenuo Teseo Rossi u prosincu 1906. godine. Izlazio je do ožujka 1907, kad ga je zabranila policija. <sup>13a</sup>

### III

Poslije obnove socijalističkog pokreta u Dalmaciji 1902. ponovno se javlja petnaestdnevnik »Socialista« kao »glasilo dalmatinskih radnika«. Prvi broj izišao je 22. svibnja 1903. a štampao se u Trstu u tiskari Werk, dok su mu redakcija i administracija bile u Splitu (ulica sv. Klare br. 455). Kao osnivač i urednik ovog prvog broja bio je potpisan Vicko Kermolj. Bilo je određeno da izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu, no ovaj prvi broj »Socijaliste« izišao je sa zakašnjenjem iz više razloga:

»U zadnji čas smo morali ostaviti mnogo važnih članaka za dati mjesta »Polemiki«; list se tiska u Trstu i tu opet druge dangube. Unapred ćemo nastojati neka redovito izlazi. Ovaj broj je malo osakaćen radi boljih izostavljenih članova a radi nevještih slagara u našem jeziku nije nam moguće izdati prilogu.« <sup>14</sup>

Iz ovako formulirane obavijesti uredništva može se zaključiti da je prvobitna namjera izdavača bila da se list štampa u Šibeniku ili u nekom drugom mjestu Dalmacije. Međutim, u tome se nije

<sup>13</sup> Miroslava Despot, »Vodič po izložbi«, str. 105; Giuricin, cit. djelo, str. 174 i 184; Vitomir Ujčić, »Puljski 'Hrvatski list' (1915—1918)«, *Istarski mozaik*, 4—5, 1987, str. 274. Ksenija Prica, bibliotekar Naučne biblioteke u Rijeci obavijestila me je, da je »La terra d'Istria« bio jedno vrijeme izborni prilog lista »Il Proletario«. Vidi o tome i: »*Analit Leksikografskog zavoda FNRJ*«, Svezak II (Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike), Zagreb 1955, str. 319.

<sup>13a</sup> Giuricin, cit. djelo, str. 174 i 184.

<sup>14</sup> »Socialista« br. 1, 1903, str. 4, stupac 1.

uspjelo, jer »ni jedna tiskara u Šibeniku neće da (ga) štampa«,<sup>15</sup> pa se silom prilika moralo poći u Trst. Očito je nadalje da su izdavač i redakcija odmah u početku bili odlučili da se list štampa većinom na hrvatskom jeziku, ali da su u tome ponekad bili spriječeni činjenicom što slagari u Trstu nisu bili vješti slagari »u našem jeziku«.

Doista ova odluka predstavlja značajan zaokret socijalista u korist hrvatskog jezika, kojim se služio daleko najveći broj radništva u Dalmaciji. Najveći dio priloga u ovom broju tiskan je doista hrvatskim jezikom, ali ima i dosta suradnje na talijanskom jeziku, pa se može zaključiti da je redakcija štampala priloge onim jezikom kojim su bili pisani. To se može razabrati i iz pošte uredništva. Odgovori su upućeni suradnicima u našim krajevima (Dubrovnik, Sarajevo, Split, Dubovik, Pula, Sarajevo) i Italiji (Rim, Ancona) na onom jeziku na kome se prethodno javio suradnik.

U toku čitavoga svoga izlaženja »Socijalista« se neće osloboditi ove dvojezičnosti, premda u pravom smislu riječi i nije dvojezičan, tj. isti članak nije štampan istovremeno u oba jezika. Takvi su slučajevi veoma rijetki. U naslovu imamo samo »Socialista«, dok su podnaslov i obavijesti o izlaženju lista tiskani u oba jezika.

Prvi broj »Socialiste« nema programskog članka, odnosno nekog uvodnika koji bi donio program i težnje lista. Odmah počinje s napisom u kome se kritizira vojna politika austrijskih vlasti, što će neminovno izazvati poskupljenje osnovnih životnih namirnica i time još više otežati i onako težak život radnoga naroda.

Iako se u pozdravu novom listu iz Zadra kaže »napokon, 'Socialista' se ponovno rodio« aludirajući na »Socijalistu« od prije četiri godine, ovaj »Socijalista« ne nastavlja tradiciju onoga ranijega, jer je 1903. označio kao prvu godinu svoga izlaženja.

Ni jedan članak ili vijest u listu nisu potpisani, ali se na osnovu načina izražavanja i usporedbe s kasnijim potpisanim člancima, može zasigurno zaključiti da je glavni suradnik na hrvatskom jeziku bio Jerolim Dorbić. Pored već spomenutog uvodnog članka, on je napisao i veliki napis »Polemika« u kome napada prilično oštro i duhovito sve važnije hrvatske novine u Dalmaciji zbog njihova pisanja protiv socijalizma i socijalista.

U prvom broju »Socijaliste« ima skoro čitava stranica vijesti iz života radnika i njihovih organizacija u Dalmaciji. Posebno su važne vijesti o proslavi Prvog maja te godine u ovoj pokrajini.

Već u drugom broju lista (br. 2, 4. VI 1903) potpisuje se kao izdavač Franjo Pazinović, poznati splitski socijalista, dok Kermolj zadržava i dalje odgovorno uredništvo. Od četvrtog broja dalje list se tiska u tiskari Dolenc u Trstu, a od šestog broja u tiskari To-

<sup>15</sup> »Slobodna riječ« br. 1, i 3 1903.

mašić, također u Trstu. Od br. 7 pa dalje na desnoj strani ispod naslova potpisan je kao »glavni suradnik« J. Dorbić, koji je i do tada bio »spiritus movens« lista. Dorbić je osim suradnje na hrvatskom često pisao i na talijanskom jeziku svoje članke. Njegovim dolaskom za glavnog suradnika, list stalno izlazi na većem formatu od onoga na kojem je počeo izlaziti.

»Socijalista« se s dosta oštine i odlučnosti borio za ciljeve socijalističkog radničkog pokreta i sadrži mnogo vijesti o životu i radu socijalističkih radničkih organizacija u Dalmaciji. Tu i tamo nađe se pokoja vijest i iz drugih naših krajeva. Nastojalo se da list bude zanimljiv i prihvatljiv za radne mase. Uredništvo se trudilo da u svakom broju bude poneka polemika, kritički osvrt ili napad posebno na popove, a ponekad i neka pikanterija iz društvenog života, koju se moglo dobro iskoristiti za propagandu socijalističkih ideja. Pokrenut je tada i rad na organiziranju seljaka i uspostavljanju kooperativa. Ipak, osobito među teoretskim i polemičkim člancima, pa i drugdje postoji preobilje riječi bez sadržaja. Neznatna vijest koja se mogla iskazati u tri ili četiri retka, začinjena praznim verbalizmom i suvišnim digresijama, ponekad je znala zauzeti čitav stupac. Toga će biti i u kasnijim socijalističkim edicijama. Od toga je bolovala ne samo socijalistička, već i građanska štampa onog vremena. No bez obzira na ove slabosti, list je mnogo pridonio širenju socijalističke misli u Dalmaciji.

U toku prve godine izlaženja list nije bio mnogo plijenjen, iako je »njegov program bio sav u bitkama u kojima se do tada (tj. do početka druge godine izlaženja, op. moja) borio neustrašivo i promišljeno«. <sup>16</sup> U toku 1904. list je podvrgavan sve jačoj cenzuri, a počinju i drugi progoni, pa je Dorbić bio prisiljen da seli iz Splita s redakcijom, a iz Trsta sa tiskarom. Već u toku 1904, a zatim i 1905. list je nastavio izlaziti negdje u Ugarskoj (Budimpešta, Rijeka), da bi 1906. bio konačno zabranjen. To se može zaključiti na osnovu vijesti iz novina. <sup>17</sup>

Godine 1905. kad je »Socijalista« nestao s područja Dalmacije, socijalist Slavko Henč, protjeran iz Zagreba i Osijeka, došao je u Split, vodio glavnu riječ u radničkom pokretu Dalmacije i pokrenuo u »Slobodnoj riječi« (Zagreb) posebnu stalnu rubriku »Dalmatinski vjesnik« s vijestima iz Dalmacije. Ova je rubrika postojala sve do polovice 1906 (»Slobodna riječ« 11. X 1905).

Jednu obavijest da su u Dubrovniku 1906. pokrenute socijalističke novine pod imenom »Crveni barjak«, nisam do danas uspio

<sup>16</sup> Vidi: »Socialista« br. 1, 1904, str. 1, st. 1.

<sup>17</sup> Vidi o tome vijest u »Crvenom barjaku« br. 18, 1913, gdje se govori kako su socijalističke novine iz Dalmacije skitale iz Trsta u Budimpeštu i Rijeku.

provjeriti. Stari dubrovački socijalist Ivo Golub, koji je navodno bio i odgovorni urednik lista, govorio mi je o tome, a neke osobe dostojne svakog povjerenja tvrdile su mi da su taj list, štampan 1906. u Dubrovniku, vidjele na izložbi koju je Muzej u Dubrovniku organizirao u Sponzi u povodu proslave jedne godišnjice iz povijesti radničkog pokreta. Sva moja nastojanja da barem vidim taj list, ako ga je bilo, nisu ni do danas dala rezultata.<sup>19</sup>

## IV

Ponovno pokretanje socijalističkih novina u Dalmaciji vezano je za veliki i dugotrajni štrajk zidara u Splitu. Po njemu su i dobile ime »Štrajkaš«, »zvanično glasilo organiziranih radnika«. List je počeo izlaziti u Splitu 13. lipnja 1908, svake subote (tjednik), izdavač je bio »Savez među radnicima« u Splitu, a odgovorni urednik Ante Prkušić. Štampao se u Splitskoj društvenoj tiskari. Šesti, posljednji broj »Štrajkaša«, u kome se detaljno iznose rezultati uspješno realiziranog štrajka, izišao je 18. srpnja 1908. u dvostruko većem formatu nego što je do tada izlazio. U zaglavlju lista stoji:

»List izlazi zadnji put, jer štrajk zidara za koji je bio pokrenut, je prestao. Ovo sredstvo borbe, polemike i agitacije koje časomitno mećemo u kut, ako nam se samo pruži prigoda od časa do časa, dok stranka pokrene redoviti tjednik, opet ćemo se s njime poslužiti.«

Jedno objašnjenje na talijanskom jeziku napisano krupnijim slovima u vrhu prve stranice prvog broja lista »Štrajkaš« pruža uvid u nova nastojanja koja potiču djelatnost socijalističke stranke i radničkih organizacija u Dalmaciji. Ta nastojanja označavaju jače određenu preorijentaciju rukovodećih snaga pokreta prema problematici nacionalnog pitanja. Objašnjenje u prijevodu glasi:

»Nužnost borbe na društveno-političkom polju obavezuje nas da se u propagandi preko štampe sve češće služimo hrvatskim jezikom.

<sup>19</sup> S tim u vezi zahvaljujem drugu Miloradu Vukanoviću koji je, na žalost, bez rezultata tragao za ovim listom i drugu Joži Luetiću koji mi je u odlujem pismu javio da su mu Ivo Vetma i Andeo Končina, savremenici tih događaja, potvrdili da je u Dubrovniku 1906. izišao list »Crveni barjak« (vidi i »Sjećanje Iva Velme« u »Dubrovačkom vjesniku« br. 187/6 od 28. VI 1954). Ovaj pokušaj spominje i Mato Kapović u svome članku »Radnički pokret u Dubrovniku (1897—1929)«, (*Dubrovnik*, VII/br. 3, Dubrovnik 1964, str. 9) ali ne navodi izvore. Svi oni tvrde da su taj broj »Crvenog barjaka« vidjeli na izložbi koja je jednom prilikom bila u Sponzi. Mene je o tome svojevremeno obavijestio Vinko Foretić, tada direktor, a danas naučni savjetnik Histozijskog archiva u Dubrovniku.

U nekim slučajevima zapuštanje (izostavljanje) upotrebe talijanskog jezika ne znači nepriznavanje postojanja talijanskog elementa u Dalmaciji niti se time implicite negira prijeka potreba ovog činbenika kulture i prosvjete.

Hrvatski je elemenat privremeno veliko sjedište reakcije; na tom jeziku nedostaju propagandna sredstva, dok Talijani imaju na dohvat ruke ogromnu književnu baštinu.

Budući da svi Dalmatinci, izuzevši doseljenika iz Italije, razumiju hrvatski jezik, prevođenje članaka i proglasa (na talijanski jezik, opaska D. F.) nametnulo bi organizacijama golemo i suvišno rasipanje snaga i novaca koje ne mogu podnijeti.

Toliko ljudima koji dobro ili zlo misle.«<sup>19</sup>

Ne ulazeći u analizu ovih ponegdje i čudnih formulacija, valja reći da su se tom izjavom socijalisti u Dalmaciji konačno opredijelili za upotrebu hrvatskog jezika u svojim edicijama i otada će se tu i tamo vrlo rijetko naći u socijalističkoj štampi koja vijest na talijanskom jeziku. Rukovodstvo socijalističkog pokreta u Dalmaciji uvidjelo je napokon da mora pridobiti za svoju stvar hrvatsko i srpsko radništvo, ako želi omasoviti pokret.

Ta komponenta karakterizira ponajviše ovaj četvrti period historije radničkog pokreta u Dalmaciji (1907—1914) koji se u tom vremenu jače povezuje s Jugoslavenskom socijaldemokratskom strankom u Ljubljani i sa Socijaldemokratskom strankom Hrvatske, što između ostaloga dokazuju i posjeti rukovodilaca navedenih stranaka Dalmaciji i odluka III kongresa da za svoje glasilo uzme »Slobodnu riječ«.<sup>20</sup>

Tada je došlo do suradnje između bosanskih i dalmatinskih socijalista i socijalista u Istri i Dalmaciji, pa je i ta kratkotrajna suradnja dala značajnih rezultata. Ona se nije ograničila samo na izdavanje zajedničkog glasila, već je bilo zajedničke aktivnosti i na drugim područjima.<sup>21</sup>

Uskoro poslije prestanka »Štrajkaša«, 2. listopada 1908. počeo je izlaziti u Šibeniku »Glas malog puka« kao »glasilo organiziranih radnika«.

Odluka da se list štampa u Šibeniku kao da nije bila samo rezultat činjenice što se u Šibeniku našla tiskara koja će stampati list (Ivan Sflaglinatz). Možda je tome pridonijela i okolnost da se »u samom Šibeniku upisalo preko trideset drugova za utemeljitelje našega lista (tj. »Glasa malog puka«, op. D. F.) da će za tu svrhu

<sup>19</sup> »Štrajkaš« br. 1, 13. VI 1908.

<sup>20</sup> »Crveni barjak« br. 19, 1913.

<sup>21</sup> »Glas malog puka« br. 1, 1908, br. 11, 1909; »Glas radnoga naroda« br. 1, 1910; »Crveni barjak« br. 4, 1912, br. 18, 1913. itd.

doprinositi svoj nedjeljni obol u iznosu od 30 para sve dotle, dok se listu potpuni opstanak ne osigura». <sup>22</sup> Sretna je bila i okolnost što se u Šibeniku tada nalazio na radu kao tipograf Dušan Glumac, socijalist iz Hrvatske. On je sa svoje strane mnogo učinio na jačanju radničkog pokreta u Šibeniku, a sigurno je učestvovao i u akciji oko pokretanja lista, kome je uskoro postao i urednikom, dok je prvi izdavač, nakladnik i odgovorni urednik bio I(vo) Gojanović.

»Glas malog puka« počeo je najprije izlaziti kao polumjesečnik »svakog drugog petka u mjesecu« da bi već drugim brojem postao tjednik koji izlazi svakog petka u toku čitavog svoga izlaženja od listopada 1908. do 13. svibnja 1910, kad je objavio prestanak svoga i početak izlaženja »Glasa radnoga naroda«. <sup>23</sup> Redakcija i tiskara bile su u toku 1908. u Šibeniku (do broja 9). Gojanović je s brojem 5 prestao biti »nakladnik, izdavatelj i odgovorni urednik«, a zamijenio ga je V(ice) Baranović. Od 4. broja 1908. D. Glumac je urednik lista. Od broja 9, g. 1908. list se štampa u Splitu, a funkciju »nakladnika, izdavatelja i odgovornog urednika« preuzima A(nte) Prkušić. Urednikom i dalje ostaje Glumac, koji živi u Šibeniku i na koga se šalju dopisi.

Prvi broj 1909. donosi i dalje Glumca kao urednika, ali nakladnik, izdavatelj i odgovorni urednik je Frane Pasinović. Činjenicu da je stvarni urednik u jednom, a tiskara u drugom mjestu potvrđuje mjesto izlaženja lista koje glasi: Šibenik—Split. Ova će dvojnost ostati sve do broja 18, g. 1908, tj. do vremena kad je Glumac prenio svoju adresu u Split (8. V 1909) <sup>24</sup> gdje se od tada pa do kraja izlaženja nalazi i redakcija i administracija i tiskara (Splitska društvena tiskara) lista. Od broja 24, 1909. Glumac se više ne potpisuje kao urednik lista, jer je najprije morao izdržati 15 dana

<sup>22</sup> »Glas malog puka« br. 1, 1908.

<sup>23</sup> »Glas malog puka« br. 19, 1910.

<sup>24</sup> Ovaj prijelaz redakcije iz Šibenika u Split desio se oko 29. IV 1909. »radi raznih nadošlih poteškoća« kaže se u br. 18. »Glasa malog puka« za 1909. Tu čitamo i izjavu Dušana Glumca u kojoj kaže da je »prosta i proračunata izmišljotina protivnička« glasina koja se širi da je »potplaćen od strane vlasti kao i od strane privatnih poduzeća« i poziva sve one koji takve glasine šire da mu to »vedra čela na sudu dokažu« inače će ih smatrati kao »otimače tuđega poštenja«.

Očito je da je reakcija u Šibeniku, koristeći se i klevetama, nastojala onemogućiti Glumca, koji je bio spiritus movens čitave socijalističke aktivnosti kao tajnik Saveza i kao urednik lista. Možda ova njegova izjava ima veze s izjavom redakcije o preseljenju u Split zbog »nadošlih poteškoća«.

Iz vijesti u br. 24 od 11. VI 1909. istog lista može se zaključiti da je Glumac ipak i dalje ostao u Šibeniku, jer je nekoliko dana prije odveden iz Šibenika u Split da izdrži kaznu zatvora od 15 dana zbog učešća u demonstracijama protiv Luegera u Splitu (9. V 1909).

zatvora, a onda je bio protjeran iz Dalmacije. Ostaje samo F. Pasi-  
nović. Od broja 17, 1910. pored Pasinovića koji zadržava istu fun-  
kciju, pojavljuje se kao »glavni suradnik« Jerko Dorbić. Iz članka  
koji je u povodu Dorbićeva dolaska na uredništvo lista donio sa-  
znaje se da će »Glas malog puka« uskoro prestati izlaziti i da će  
ga zamijeniti novi list »kojemu će naslov odrediti naš Politički  
odbor zajedno sa istarskim delegatima...« Tako je i bilo. Poslije  
dva broja (posljednji br. 19 od 13. V 1910) »Glas malog puka« pre-  
stao je izlaziti, a naslijedio ga je »Glas radnog naroda«, »glasilo  
dalmatinskih i istarskih socijalista«.

»Glas malog puka« bio je jedno vrijeme i glasilo bosansko-  
hercegovačkog proletarijata, od br. 6 (5. II 1909) do broja 18 (29. IV  
1909) kad su socijalisti Bosne i Hercegovine pokrenuli svoj vlastiti  
list »Glas slobode« u povodu Prvoga maja 1909. S brojem 36, 1909.  
»Glas malog puka« mijenja svoj podnaslov i postaje »Glasilo soci-  
jalne demokracije u Dalmaciji«.

Iz izvještaja D. Glumca, koji je u svojstvu tajnika Saveza rad-  
nika u Šibeniku podnio godišnjoj skupštini održanoj u ožujku 1909.  
saznaje se da je »Glas malog puka« imao 1600 čitalaca što se iz  
čitavog konteksta vijesti može shvatiti kao da se štampao u naj-  
manje 1600 primjeraka. »Tim brojem, kaže se u dopisu, možemo  
biti doduše zadovoljni, kad još možemo pohvalom se izraziti o  
nekim našim drugovima, koji i novcem nisu uzmanjkali«. List ne  
samo što nije na žalost »raznijeh neprijatelja maloga puka propao«  
već se je i proširio.<sup>25</sup>

Zanimljiva je akcija koju su redakcija, a sigurno i Politički  
odbor u Splitu, poduzeli u povodu prve navršene godišnjice »Glasa  
malog puka«.

»Drugovi će u Šibeniku — piše urednik — proslaviti taj dan  
(2. X 1909). A mi ćemo organizirati crvenu nedjelju tj. tiskat ćemo list  
sa trostrukom nakladom, jedno 6000 komada, a onda će biti dužnost  
svakoga radnika, koji nosi ime razredno osvještenog proletarca da se  
zauzme za raspačavanje i difuziju lista...«

Nažalost vijest koja govori o proslavi ne navodi ništa o tome  
kako je uspjela ova akcija lista već se samo kaže da je proslava  
održana — izgleda u Splitu — iako je bila zabranjena povorka sa  
i bez zastave. Konferenciju u povodu proslave održao je Etbin  
Kristan.<sup>26</sup> Ne govori se ništa ni o proslavi u Šibeniku.

<sup>25</sup> »Glas malog puka« br. 12, 1909.

<sup>26</sup> »Glas malog puka« br. 33 i 41, 1909. Navedeni podatak o tiraži lista  
navodi na zaključak da se list kasnije vjerojatno štampao u više od 1600  
primjeraka.

Dalmatinski proletarijat oprostio se 18. lipnja 1909. od Dušana Glumca »putem ovoga lista (tj. »Glasa malog puka«, op. D. F.), koji je potaknut tvojom inicijativom« protestom protiv njegova izгона, dobrovoljnim doprinosom u korist lista (54.90 kruna) i obećanjem da će još »većim žarom slijediti u borbi protiv svakoj reakciji« i da ih nikakvo »podlo i kukavno oružje« neprijatelja neće odvojiti od pravoga puta.<sup>27</sup> Dušan Glumac oprostio se s proletarijatom Dalmacije i posebno Splita i Šibenika u br. 27 »Glasa malog puka« 1909. kratkim uvodnikom.

Poslije dogovora između istarskih i dalmatinskih socijalista, umjesto »Glasa malog puka« počeo je u Splitu u Splitskoj društvenoj tiskari 27. svibnja 1910. izlaziti »svakog petka na podne« tjednik »Glas radnog naroda« kao »glasilo istarskih i dalmatinskih socijalista.«<sup>28</sup> Izdavač i odgovorni urednik bio je Frane Pazinović, a »glavni suradnik« Jerko Dorbić. Od broja 22. 1910. Dorbić je preuzeo i Pazinovićeve funkcije, pa je on sada izdavač, odgovorni urednik i glavni suradnik. Redakcija i administracija u Splitu nalazila se u Ulici sv. Filipa. U Radničkom domu u Puli (Clivo Castello br. 2) imao je »Glas radnog naroda« svoje »zastupno uredništvo i upravništvo« za Istru. Tamo su se slala pisma, dopisi, rukopisi, novčane pošiljke, reklame itd. s područja Istre. Uz rubrike: »Ljudi—misli—događaji«, »Svjetozor«, »Gradske vijesti« (podrazumijeva se Split — mjesto izlaženja, op. D. F.), »Vijesti iz pokrajine« (Dalmacija) itd. list je obično na predzadnjoj ili zadnjoj stranici imao rubriku »Istra«, s vijestima iz radničkog pokreta u Istri, posebno u Puli kao centru te aktivnosti. U nekim brojevima ova je rubrika znala izostatiti, vjerojatno zbog pomanjkanja vijesti. Iz te rubrike u prvom broju lista saznajemo da je 10. V 1910. u dvorani Radničkog doma u Puli održana javna pučka skupština, na kojoj je drug Vilim Haramina pored ostaloga govorio o važnosti štampe u radničkom pokretu i o stanju »pregovora sa dalmatinskom braćom da se zajednički list pokrene koji bi zastupao interese istarskoga i dalmatinskoga radnoga naroda...« Na ovom skupu donesena je rezolucija koja se odnosi na tu akciju i u kojoj se pored ostalog kaže da prisutni radnici »prihvaćaju sa veseljem prijedloge pokrajinske organizacije Jugoslavenske socijalne demokratske stranke, da se list pokrene zajednički sa dalmatinskim socijalistima...« Skupština je završena s poklicima novom listu.

Ovdje valja reći da su istarski socijalisti, odnosno Jugoslavenska socijaldemokratska stranka za Istru — bila je dio Jugoslavenske socijaldemokratske stranke Slovenije — još ranije raspravljali o pro-

<sup>27</sup> »Glas malog puka« br. 25, 1909.

<sup>28</sup> O »Glasu radnoga naroda« vidi V. Bratulić: »Glas radnoga naroda itd.« *Riječka revija* VIII/1959, br. 1, str. 30—36.

blematici štampe u Istri. Na prvoj pokrajinskoj konferenciji stranke (22. XII 1907) bilo je na dnevnom redu i »Pitanje štampe« o čemu je referirao Haramina. On je istakao da u

»zemlji vlada velika kulturna mizerija te će stranka raditi s narodom koji je do sada bio užasno zapušten... Naš narod do sada nije naučen da čita, bila bi utopija misliti da bi se prodajom knjižica (socijalističkog sadržaja, op. D. F.) pokrili troškovi. Zato bi bilo potrebno davati brošure po najnižim cijenama, a prema potrebi i besplatno. Za to bi se morao osnovati fond za štampu iz kojega bi se pokrivali troškovi.«

Na osnovu izvještaja Haramine donesena je odgovarajuća rezolucija čiji sadržaj nije pobliže poznat.<sup>29</sup>

Prije nego su u zajednici sa socijalistima iz Dalmacije pokrenuli list na hrvatskom jeziku, u Istri se nastojalo oko širenja »Rdečeg prapora« i »Delavskog lista«, koje je na slovenskom jeziku izdavala Jugoslavenska socijaldemokratska stranka Slovenije.<sup>30</sup>

»Glas rodnoga naroda« izlazio je jedno vrijeme i u toku 1911.<sup>31</sup> možda ne dalje od mjeseca lipnja te godine, jer je tada Socijaldemokratska stranka Dalmacije pokrenula u povodu parlamentarnih izbora »Izborni listak«. Da je do tada postojao »Glas radnoga naroda«, »Izborni listak« ne bi bio potreban ili bi vjerojatno bio označen kao izvanredno izdanje »Glasa radnoga naroda« ili kao izborni prilog toga lista.

Poslije »Glasa radnoga naroda«, u Dalmaciji je pokrenut »Crveni barjak«, dok su socijalisti Istre na trećem kongresu svoje stranke održanom u Opatiji 7. svibnja 1914. morali konstatirati da »... prilike u Istri nisu toliko dozrele da bi izdavanje pokrajinskoga glasila bilo moguće bez velikih žrtava, ubivši sve ostalo organizatorno djelo...« te pozivaju »... hrvatske i slovenske drugove u Istri, da pretplaćuju i šire među radništvom »Slobodnu riječ« i »Zarju«, te da se zamoli oba uredništva da se po mogućnosti što više obaziru na prilike u Istri.«<sup>32</sup>

<sup>29</sup> »Istorijski arhiv KPJ«, tom IV, str. 219.

<sup>30</sup> »Istorijski arhiv KPJ«, tom IV, str. 224.

<sup>31</sup> U Historijskom arhivu u Zadru čuvaju se sva 32 broja ovoga lista iz 1910. i 8 prvih brojeva iz 1911. List je inače bio dosta plijenjen i cenzuriran, pa je najmanje deset puta morao zbog cenzure štampati drugo izdanje. List je obično izlazio na četiri stranice. Kasniji brojevi imali su često samo dvije stranice. Na osnovu obavijesti administracije u br. 25, 1911, moglo bi se zaključiti da su uzrok tome bile materijalne prilike lista (loši pretplatnici) više nego pomanjkanje suradnje.

<sup>32</sup> »Istorijski arhiv KPJ«, tom IV, str. 225.

## D. FORETIĆ

U vremenu od 1907. do 1914. talijanski socijalisti u Istri pokrenuli su pored već postojećeg »La terra d'Istria« (trajao je do 1910) petnaestodnevnik »La lanterna« (Svjetionik, Rovinj 1907—1908) »radikalan listić posvećen radništvu s neznatnim tiražem i kratkim trajanjem.«<sup>32a</sup> Zatim po prestanku izlaženja »La terra d'Istria«, a osjećajući sve jači pritisak i jačanje pristaša Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, a i narodne radničke organizacije, pokreću 1911. tjednik istarskih socijalista »L'Istria socialista« koji je izlazio i 1913. godine. Putem ovoga tjednika oni su uz socijalističke ideje širili i »svoje iredentističke zahtjeve i težnje«. Međutim, Giuricin ističe da je pojavom ovoga lista koji su uređivali Josip Perkovich i Vincenzo Vacirca »obnovljena klasna borba i nastavljen slavan put »Proletera« koji će vratiti socijaliste u sferu internacionalizma.«<sup>32b</sup>

Godine 1909. pojavio se na Rijeci »Il lavoratore« (Radnik), socijalistički tjednik, pod uredništvom G. Coricha i B. Duplicara, a tiskao se najprije u tiskari »Polinnia«, a zatim u tiskari Mohović. U uvodniku prvoga broja naglašeno je da će list zastupati interese radničke klase. List je izlazio i 1912. i te je godine štampao svečani broj u povodu Prvog maja. »Il lavoratore« se štampao samo na talijanskom jeziku.<sup>33</sup>

U povodu Prvog maja 1912. grupa talijanskih socijaldemokrata na Rijeci izdala je jedini broj lista »Verso la libertà« (Prema slobodi). Kao odgovorni urednik bio je potpisan Vinko Justić. List sadrži više članaka posvećenih prvomajskom prazniku i težnjama socijalističkog radničkog pokreta. Štampan je u tiskari Petra Battare. Ranije su riječki socijalisti u povodu Prvog maja dijelili list »Il Primo maggio« što je izlazio »kao prilog odgojnog ilustriranog rimskog listića »Il Seme«...«<sup>34</sup>

Kroz tri mjeseca 1906. izlazio je u Rijeci tjednik »Sloga« koji se bori za interese obrtnika i radnika a bilo je glasilo obrtničkog radničkog društva »Sloga«.<sup>34a</sup>

## VI

Prvi i drugi broj »Crvenog barjaka« štampani su u Zagrebu (15. i 30. III 1912), a treći (26. IV 1912) u Dubrovniku. Od broja 4 list se štampa u Šibeniku (16. V 1912), sve do broja 19, koji je štam-

<sup>32a</sup> Vidi: »Vodič po izložbi«, str. 106; Giuricin, cit. djelo, str. 174

<sup>32b</sup> Vidi: »Vodič po izložbi«, str. 106; Giuricin, cit. djelo, str. 174 i 185. Giuricin navodi da je ovaj list izlazio u toku svibnja i lipnja 1911. Međutim drugarica Ksenija Prica, bibliotekar Naučne biblioteke u Rijeci obavijestila me je da je list izlazio i 1913. Zahvaljujem drugarici Prica na ovoj i drugim nekim obavijestima.

<sup>33</sup> M. Despot: cit. djelo, str. 615, »Vodič po izložbi«, str. 113, Herljević, cit. djelo, str. 60.

<sup>34</sup> Vidi: Herljević, cit. djelo, str. 15, 96 i 104.

<sup>34a</sup> T. Blažeković, »Fluminensia croatica«, Zagreb 1953, str. 150.

pan u Splitu i koji je ujedno bio i posljednji broj ovoga lista (12. IV 1913).<sup>35</sup>

»Crveni barjak« bio je »glasilo socijalno-demokratske stranke u Dalmaciji« a izlazio je svakog prvog i trećeg utorka u mjesecu, tj. svakih petnaest dana. Dok je list izlazio u Šibeniku vlasnik, nakladnik i odgovorni urednik bio je Ivan Angelicchio. Administracija i uredništvo bili su u Savezu među radnicima 208 (vjerojatno u Šibeniku), a štampao se u Pučkoj tiskari dr Vice Iljadice i drugova. Ipak, pisma i novac slali su se na druga Franu Pasinovića u Splitu. Opet neka vrsta dualizma Šibenik—Split. Posljednji broj »Crvenog barjaka«, štampan u Splitu, donosi kao vlasnika, nakladnika i odgovornog urednika F. Pasinovića, dok su se administracija i redakcija nalazile u Radničkom domu u Splitu.

»Crveni barjak« nema gradske rubrike koja bi se odnosila na Šibenik, već »Spljetski vjesnik« u kome su se nalazile vijesti iz Splita i »Šibenske vijesti« dok je za ostale krajeve Dalmacije postojala rubrika »Vijesti iz pokrajine«. Za razliku od »Glasa malog puka«, koji se i štampao i uređivao u Šibeniku, za »Crveni barjak« može se sigurno reći samo to da se štampao u Šibeniku. Glavni suradnik »Crvenog barjaka« bio je i dalje Jerko Dorbić, najuspješniji i najaktivniji novinar socijalne demokracije u Dalmaciji do 1914.<sup>36</sup>

Na početku 1911. (10. siječnja) pojavio se u javnosti i socijalistički satirički list »Štipavac« čije je izlaženje Dorbić već ranije najavio.<sup>37</sup> Izdavač i urednik bio mu je Dorbić, a tiskao se u tiskari Dolenc u Trstu. Redakcija i administracija bile su u Splitu. List je izlazio svakog desetog dana u mjesecu, a prodavao se

»u svim radničkim domovima Hrvatske, Slovenije, Bosne, Hercegovine, Rijeke, Istre i Dalmacije i svim jugoslavenskim udruženjima u Evropi i Americi.« »Štipavac« je bio »politički list za satiru i humor. pa kao takav namjerava sprdnjom rušiti, zabavom podučavati. Ono što je za Talijane »Il Pasquino« a za Nijemce »Kikiriki« za nas će biti »Štipavac«. Izlazi u književnom jeziku, a ne u dijalektu a da bude pristupačan čitavom narodu. Štipavac u kulturnim i socijalnim boje-

<sup>35</sup> Historijski arhiv u Zadru posjeduje brojeve »Crvenog barjaka« 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19 cenzurirane i necenzurirane primjerke. Od broja 10. sačuvan je samo cenzurirani primjerak, a brojevi 1, 2, 3 i 17 sasvim nedostaju.

<sup>36</sup> U broju 19. »Crvenog barjaka« (12. IV 1913) koji je i ujedno posljednji broj ovoga lista obavještavaju se članovi i pristaše socijalističkog pokreta u Dalmaciji da list prestaje izlaziti i da će ubuduće glasilo organizacija i stranke u Dalmaciji biti »Slobodna riječ« glasilo socijaldemokratske stranke Hrvatske.

<sup>37</sup> »Glas radnoga naroda« br. 31, 1910. Vrlo interesantna najava. U broju 4. 1911. »Glasa radnog naroda« piše da je »Štipavac« bio tiskan u 4000 primjeraka i da je u toku 10 dana bio sav raspačan.

vima kani stajati na izloženim bedemima i prednjačiti drugima, dapače, ona mjesta koja su u bijegu pred crnom reakcijom (popovi, op. D. F.) drugi ispraznili — zaprema.«

List je bio ilustriran mnogim karikaturama koje su se odnosile na svećenstvo i crkvu, na politička zbivanja i ljude ne samo u Dalmaciji nego i u Hrvatskoj, Bosni i Crnoj Gori. Ipak najomiljenija tema njegovih napada bili su popovi i Hrvatska napredna stranka u Dalmaciji na čelu sa svojim predsjednikom Josipom Smodlakom. Naslovna karikatura prikazivala je đavla u liku Dorbića kako vuče u pakao popove i kapitaliste.

Treći broj »Štipavca« izišao je tek 20. travnja 1911. s izmijenjenim formatom i naslovnom stranicom. Ovaj treći broj štampao se u tiskari Werk u Trstu. Da li je izišao još koji broj »Štipavca«, nije poznato. Navedena tri broja nalaze se u »Naučnoj biblioteci u Splitu.«<sup>30</sup>

U povodu izbora 1910. »Glas radnog naroda« tiskao je dva broja izbornog priloga »Ustaša« (29. VI i 2. VII 1910) kao svoje izvanredno izdanje. U povodu parlamentarnih izbora 1911. (lipanj) socijalisti Dalmacije štampali su »Izborni listak socijalno demokratske stranke u Dalmaciji« na hrvatskom i talijanskom jeziku. Obje prigodne edicije štampane su u Splitu. Prvoj je izdavač i odgovorni urednik bio Frane Pazinović, a drugoj Jerko Dorbić.

Da bi se obranio od optužbi zbog kojih je bio isključen iz članstva socijaldemokratske stranke (odluku je donio Politički odbor stranke) Dušan Jankov, splitski socijalist, pokrenuo je list »Napred« »za osobnu obranu« u kome je on bio vlasnik, izdavaatelj i odgovorni urednik, a isto tako i pisac velikog polemičkog članka u kome posebno apostrofira Jakova Gabrića, prvaka splitskih socijalista. U tom napisu ima dosta podataka i imena iz povijesti radničkog pokreta u Splitu od 1902. dalje. Izgleda da je štampan samo jedan broj (23. III 1913).

## VII

Kad je prestao izlaziti »Crveni barjak«, prestala je i samostalna novinskoizdavačka djelatnost socijaldemokrata u Dalmaciji. Uskoro zatim nastupio je prvi svjetski rat u toku kojega se nije moglo ni pomišljati na neku sličnu aktivnost. No odmah poslije završenog rata, zapravo 7. prosinca 1918, izišao je u Splitu prvi broj tjednika

<sup>30</sup> Bibliografske podatke za listove »Štrajkaš«, »Glas maloga pučka« (dok je izlazio u Splitu), »Glas radnoga naroda«, »Ustaša«, »Izborni listak socijal-demokratske stranke u Dalmaciji«, »Štipavac«, »Crveni barjak«, »Napred« i »Radničke novine« vidi: Hrvoje Morović, »Građa za bibliografiju splitske periodike — Novine 1875—1941«, Split 1958.

»Radničke novine«, glasila socijaldemokratske stranke Dalmacije. Odgovorni urednik bio je Dušan Jankov, a izdavač »Radnička organizacija«. Od br. 12/1919, izdavač »Radničkih novina« je Politički odbor socijaldemokratske stranke, a odgovorni urednik Jakov Sirišćević. Izlazile su svake subote u podne.

U uvodniku prvog broja »Radničke novine« obraćaju se radničkoj klasi Dalmacije, ističući da list proletarijata ponovo izlazi na svjetlo dana

»u punoj političkoj slobodi, bez cenzure starog režima... Skroman kao list proletarijata ovih kulturno i ekonomski nerazvijenih krajeva ali ponosan (sa) svojih visokih ideala, zalepršao i on u znaku novoga doba. Doba uskrnuća potlačenih naroda, doba revolucija nacionalnih i socijalnih, doba probuđivanja uspavane radničke klase i ondje, gdje je do sada vladala besvijest, noć. Doba odlučne križarske vojne za socijalizam...«

U toku svoga kratkotrajnog izlaženja »Radničke novine« poticale su i živo pratile zbivanja u radničkom pokretu Dalmacije, tako da se bez njih ne može pisati povijest socijalizma u Dalmaciji za ovaj kratak period samostalnog života njenih proleterskih organizacija. Kroz »Radničke novine« možemo konstantno pratiti proces revolucioniranja ne samo radničkih već i seljačkih masa — nov bujan ritam u životu radničkog pokreta u Dalmaciji.

Socijalistički pokret u Dalmaciji formirao je odmah poslije rata dvije organizacije; političku pod imenom »Politički odbor« na čelu s Jakovom Gabrićem i sindikalnu — »Opći radnički savez«, kojim rukovodi Ante Domazet. Obim organizacijama sjedište je u Splitu. Na skupštini težaka u Splitu 6. I 1919. govorili su socijalistički vođe Gabrić, Domazet i Jankov, tražeći agrarnu reformu, oslobođenje od kmetstva i osnivanje Općeg zemljaradničkog (težačkog) skupa za Dalmaciju. Osnivanje omladinske i ženske sekcije u okviru pokreta te radničkog nogometnog kluba »Anarh« pokazuje živo nastojanje socijalista u Dalmaciji da u pokret obuhvate sve društvene snage i aktivnosti.

»Radničke novine« ne bave se mnogo problematikom okupacije Dalmacije, a kad o tome pišu tretiraju pitanje sa stanovišta proleterskog internacionalizma. U prvom planu djelovanja »Radničkih novina« bila je borba za bolje uvjete života i rada radničke klase pa je s time u vezi bio organiziran i trosatni generalni štrajk (30. XII 1918). Najviše je članaka posvećeno borbi protiv skupoće i stambene krize i za osmosatni radni dan.

Radničke novine u broju 17. i 18, 19. i 20. za godinu 1919. donose materijale sa IV pokrajinskog kongresa proletarijata Dalmacije, na kome je pored ostalog odlučeno da se pristupi trećoj internacio-

nali i da se socijalistički pokret u Jugoslaviji ujedini na principu nepomirljive klasne borbe.

Broj 20 »Radničkih novina«, njihov posljednji broj, donosi izvještaje s kongresa ujedinjenja u Beogradu kome je socijalno-demokratska stranka Dalmacije dobrovoljno pristupila sa svim svojim organizacijama i tako prestala da postoji kao samostalna organizacija.

U Puli je u toku rata, tj. 1915. počeo izlaziti građanski »Hrvatski list« koji se »u početku prilagođivao uvjetima režima, ali je znao svratiti pažnju na aktualne nacionalne i socijalne probleme«. <sup>39</sup> On je redovito pratio sve događaje u Istri, pa tako i socijalnu i nacionalnu revolucionarnu aktivnost radnih masa potkraj rata. U listu je surađivao i pokojni Mijo Mirković (Mate Balota) i napisao nekoliko vrlo zapaženih i revolucionarno usmjerenih članaka, uvodnika i vijesti o teškom položaju radništva u tom vremenu i o njihovoj revolucionarnoj klasnoj i nacionalnoj aktivnosti.

Posljednji socijalistički list koji se pojavio u Istri prije propasti Austro-Ugarske bio je »La difesa degli operai e dei contadini« (Obrana radnika i težaka od 1. VI—14. IX 1918).<sup>40</sup>

Što se tiče socijalističkog radničkog pokreta u Istri i Rijeci u poslijeratnim danima, talijanska okupacija ovog područja, a donekle i razjedinjenost samih socijalista uvjetovali su da se on brzo odvoji od socijalističkog radničkog pokreta u ostalim jugoslavenskim zemljama. Hrvatski i slovenski socijalisti u Istri i Slovenskom primorju formirali su najprije Nezavisnu socijalističku stranku Slovenaca i Hrvata u Julijskoj krajini i Istri (6. IV 1919), a zatim je ova stranka pristupila Socijalističkoj stranci Italije (21. IX 1919). U isto vrijeme u Puli je ponovno počeo izlaziti sada kao dnevnik »Il Proletario«. U njemu su surađivali talijanski i hrvatski socijalisti, a u uredničkim organima lista nalazili su se hrvatski socijalisti Josip Poduje i Josip Banovac. Listovi »Delo« na slovenskom i »Il Lavoratore« na talijanskom jeziku, koji su u to vrijeme izlazili u Trstu raspačavali su se i čitali također i u Istri.<sup>41</sup>

<sup>39</sup> Ante Iveša, »Tršćanska hrvatska štampa između dva rata«, *Pazinski memorijal 1970*«, Pazin 1971, str. 149. Opsežnu studiju o »Hrvatskom listu« napisao je Vitimir Ujčić, »Puljski 'Hrvatski list' (1915—1918)«, *Istarski mozaik* br. 1—15, 1967. Čitav »Pazinski memorial 1970«, održan u povodu 100-godišnjice izlazenja lista »Naša sloga«, posvećen je problematici novinstva i štamparstva u Istri i Trstu do naših dana. Spomenut ću još dva sintetička članka koji obuhvataju navedenu problematiku u Istri: Tatjana Blažeković »Hrvatske novine i štamparije u Istri (1870—1945)«, *Riječka revija* br. 1, 1952, str. 38. i Petar Strčić, »Novinsko Hrvata u Istri do 1947. godine«, *Istarski mozaik* br. 4, 1968, str. 212. Strčićev članak sadrži najobimniju literaturu o problematici hrvatske štampe u Istri. Vidi i »Vodič po izložbi«, str. 121 i 122.

<sup>40</sup> Giuricin, cit. djelo, str. 175 i 185.

<sup>41</sup> Opširnije o ovome vidi: Bratulić, cit. djelo, str. 25 i 26; Giuricin, cit. djelo, str. 175, 176 i 183.

VIII

U zaključku ovom pregledu socijalističke štampe u Istri, Rijeci i Dalmaciji najprije valja reći da upada u oči obilje hrvatskih naslova socijalističkih listova u Dalmaciji koji su u isprekidanom kontinuitetu poticali i pratili djelatnost socijalističkog pokreta u ovoj pokrajini od njegovih prvih dana pa sve do ujedinjenja s ostalim socijalističkim strankama i pokretima jugoslavenskih zemalja, nasuprot također isprekidanom nizu talijanskih naslova u Istri i Rijeci. Nadalje se može ustvrditi da intenzitet talijanske socijalističke štampe u Istri poslije 1907. opada i da poslije toga kod hrvatskih socijalista u Istri raste težnja za afirmacijom, izdavanjem jednog lista na hrvatskom jeziku. Tu težnju oni su i ostvarili suradnjom sa socijalistima iz Dalmacije pojavivši se 1910. sa zajedničkim glasilom »Glasom radnoga naroda«, pošto su se prethodno organizacijski odvojili od talijanskih socijalista.

Dalja usporedba između Dalmacije s jedne i Istre s druge strane nesumnjivo pokazuje da je socijalistička novinskoizdavačka djelatnost u Dalmaciji bila poslije 1907. jača i, što je još važnije, da u njoj već od 1903, a posebno od 1908. godine, potpuno prevladava ona struja koja je smatrala da se socijalistička misao u Dalmaciji može uspješno širiti i razvijati samo pomoću hrvatskog, a ne talijanskog jezika.

Svakako da kod ovih usporedbi treba uvijek imati na umu i objektivne prilike i razlike koje su postojale između Dalmacije i Istre kako u nacionalnom sastavu stanovništva, tako i u dinamici narodnoprporodne borbe i druge okolnosti uvjetovane ekonomskim i geopolitičkim odnosima.

Odnos između Hrvata i Slovenaca s jedne i Talijana s druge strane u Istri bio je mnogo povoljniji za Talijane nego u Dalmaciji, kako brojem, tako i ekonomskim snagama. U Dalmaciji je 1900. na 593,784 Hrvata i Srba bilo svega 15,279 Talijana, dok je Istra na 188,052 Hrvata i Slovenaca imala 89,660 Talijana. U talijanskoj nacionalnoj manjini Istre, kojoj je pripadao i najveći dio kvalificiranog radništva i inteligencije, nalazile su se i jače snage socijalizma.

Dok je narodnoprporodna misao u Dalmaciji triumfirala već 1870. pobjedom narodne stranke na saborskim izborima, dotle su Hrvati i Slovenci Istre najveći uspjeh postigli tek 1907. kad su na prvim općim i tajnim izborima za parlament u Beču, na kojima je svaki glas bio jednako vrijedan, dobili više glasova (ne mandata) nego sve talijanske političke stranke skupa. Ovo znači da je borba između hrvatske i slovenske buržoazije s jedne i talijanske s druge strane za klasnu i nacionalnu afirmaciju u Istri doživjela kulmina-

ciju na početku XX stoljeća, dok je u Dalmaciji ova borba bila u osnovi već ranije riješena u korist narodne stranke.

Oštre nacionalne borbe, suprotnosti i sukobi na početku dvadesetog stoljeća, negativno su se odrazile na razvoj socijalističkog radničkog pokreta u Istri, te je došlo do razmimoilaženja i rascjepa u pokretu, koji je i po masovnosti i u nekim emanacijama svoga djelovanja, kao što su pokret za osnivanje kooperativa i uspjesi na izborima bio daleko jači i uspješniji nego u Dalmaciji.

Na izborima 1907. pojavili su se talijanski socijalisti odvojeno od organizacije Jugoslavenske socijaldemokratske stranke. Dobar dio radništva povukli su za sobom i kršćanski socijalisti i nacionalne stranke, a bilo je i posebnih grupa. Na ovim izborima ispoljila se najprije »rasparčanost radničkih masa na različite političke organizacije«, zatim se pokazalo da su talijanske socijalističke snage jače od hrvatsko-slovenskih i konačno da su talijanske socijalističke snage na ovim izborima podržale kandidate talijanske liberalne stranke i time izazvale opravdanu sumnju u ispravnost primjene u praksi svojih internacionalističkih načela, jer su dogovori među talijanskim strankama, uključivši ovdje i socijalističku, dali izborima »izraziti karakter nacionalnog opredjeljivanja.«<sup>42</sup>

Događaji na izborima 1907. kao i veoma izrazita protalijanska orijentacija socijalističkih listova koji su u to doba izlazili u Istri (»La terra d'Istria« i posebno »L'Eco dell'Adriatico«) očitо pokazuju da je Prva sekcija socijalističke stranke osnovane u Puli 1898. u »kojoj su sudjelovali radnici bez obzira na nacionalnu pripadnost« a u kojoj je ipak bilo najviše Talijana, dobro zaplivala u talijanske iredentističko-nacionalističke vode. Činjenica da svoj list »Il Proletario« nije ni pokušala barem djelimično štampati hrvatskim jezikom upućuje na zaključak da je proklamirane principe proleterskog internacionalizma već od prvih dana svoga djelovanja prihvaćala uglavnom deklarativno.

Nacionalne suprotnosti i žestoke političke borbe s njima u vezi, izazvale su i slabljenje redova organizacije Jugoslavenske socijalno-demokratske stranke u Istri. Pod utjecajem hrvatskih i slovenskih nacionalista dio radnika napustio je ovu organizaciju i pristupio Narodnoj radničkoj organizaciji koja se svojim programom pridružuje Hrvatsko-slovenskoj narodnoj stranci.<sup>43</sup>

<sup>42</sup> Detaljno o ovome vidi Vjekoslav Bratulić, »Političke stranke u Istri itd.«, str. 324 i 325; Vjekoslav Bratulić, Međunacionalni odnosi itd., str. 18; Dragovan Šepić, Nacionalna borba u Istri i izbori za carevinsko vijeće 1907, Zbornik »Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri«, Zagreb 1969, str. 418—419.

<sup>43</sup> Bratulić: »Međunacionalni odnosi itd.«, str. 18 i 19.

Očito je dakle, a to potvrđuje i slabljenje socijalističke štampe u Istri, da je 1907. godina i događaji koji su došli poslije toga, »bila u povijesnom razvitku radničkog pokreta u Istri prekretna.«<sup>44</sup> Dodat ćemo: u negativnom smislu, pa je i pojava prvog socijalističkog glasila na hrvatskom jeziku u Istri (»Glas radnoga naroda«) bila više izraz potrebe da se učvrste i konsolidiraju snage pokreta nego što bi bila potvrda njegova rasta.

Istra i Rijeka bile su vrlo blizu i gotovo u neposrednom kontaktu s jačim centrima socijalističkog pokreta kao što su u prvom redu Trst, pa Ljubljana i Zagreb. Nalazeći mogućnost da u radničkoj štampi tih centara zadovolje svoje potrebe u praćenju zbivanja u radničkom pokretu Austro-Ugarske i informiranju te javnosti o svojoj djelatnosti, protagonisti i aktivisti pokreta u tom području smatrali su korisnijim svoje snage usmjeriti manje na izdavanje vlastitog glasila, a više na ostala područja aktivnosti pokreta, pa možda i otuda manja briga za vlastitom štampom, osobito poslije 1907. godine.

Dalmacija se nalazila na periferiji Monarhije, daleko od svih jačih centara radničkog pokreta, pa je možda zbog takvog položaja jačala i težnja za vlastitom novinskoizdavačkom djelatnošću. Nemajući dovoljno materijalnih, a ni kadrovskih mogućnosti da uz ostale aktivnosti pokreta osiguraju redovito i trajno izlaženje jednog svog glasila u uvjetima konstantnih progona od strane vlasti, rukovodioci radničkog pokreta u Dalmaciji podredili su u dobroj mjeri novinskoizdavačkoj djelatnosti sve ostale vidove aktivnosti pokreta. Sve dobre strane i slabosti socijalističkog radničkog pokreta u Dalmaciji ispoljavale su se i u njegovu novinstvu. Svaka plima u pokretu iznosila je u javnost i novi list, a svaka oseka prestanak njegova izlaženja. Sve to govori i o slaboj organizacionoj povezanosti socijalističkih snaga Dalmacije i tankoj materijalnoj i kadrovskoj podlozi na kojoj je počivao pokret sa slabom osnovom u širokim masama radnog naroda.

No možda svega toga ne bi bilo, možda bi i socijalisti Dalmacije našli pravu mjeru i odnose u raspoređivanju svojih kadrova i materijalnih mogućnosti na sva područja djelatnosti u pokretu da iza sve te socijalističke djelatnosti nije stajao Jerolim Dorbić, čovjek inficiran, tako reći, fenomenom štampe, koji se nametnuo pokretu ne samo kao glavni propagandist i agitator već i organizator, u kojoj funkciji je bio mnogo slabiji.

Ipak, ako pogledamo sve dobre i loše strane ovakve politike socijalističkog rukovodstva u Dalmaciji, valja priznati da su njene pozitivne posljedice, posebno za budućnost pokreta bile značajnije

<sup>44</sup> Bratulić, Političke stranke u Istri itd., str. 325.

od negativnih. Zahvaljujući toj novinskoizdavačkoj djelatnosti socijalističke ideje širile su se ipak u radničkim i seljačkim masama Dalmacije, što je kasnije donijelo dobre rezultate. Osim toga pokret je uspio osloboditi se skrbništva talijanskih socijalista koje se ispoljava u prvim etapama njegova razvoja i onemogućiti nastojanja građanskih stranaka, a naročito klerikalnih snaga Dalmacije, da njeno radništvo privuku u svoju organizaciju.

Prema tome, napori i žrtve koje su snosili socijalisti Dalmacije da bi mogli imati svoj list i uspjesi koje su iz toga imali, bili su doista takvi da sasvim opravdavaju konstataciju koju je u povodu III kongresa radničkog pokreta Dalmacije donio »Crveni barjak« (br. 18, 1913) da je »historija radničkog pokreta u Dalmaciji, historija radničkog lista« kojega je gonila »nesloboda, strah političkih griješnika i zabrinutih stranaka«, ali koji je i u vlastitim redovima, možda i s razlogom, nailazio ponekad na oporbu i nerazumijevanje, jer je angažirao maksimum materijalnih i kadrovskih snaga pokreta.

D. Foretić: GIORNALI SOCIALISTI IN DALMAZIA, ISTRIA E RIJEKA SINO AL CONGRESSO DELL'UNIFICAZIONE DEL 1919.

Riassunto

I precursori della stampa socialista in Dalmazia, Rijeka (Fiume) e a Istria li troviamo nei giornali che cominciano a uscire negli anni settanta e ottanta del secolo scorso a iniziativa e per impegno diretto delle società operaie fondate per porgere aiuto reciproco agli operai nel caso di malattia, spossatezza o disoccupazione. Tali società fondate in massima parte nel corso degli anni sessanta, settanta e ottanta erano, per lo meno in Dalmazia, in gran parte sotto l'influenza del partito autonomista o italianofilo. L'ideologia, sulla quale queste società elaborarono i propri regolamenti e l'attività, non superava i limiti del pensiero politico e sociale delle forze liberali della classe borghese, la quale, con l'aiuto della sua azione filantropica, tendeva a mantenere sotto il proprio influsso le masse lavoratrici.

I primi di tali giornali comparvero a Pula (Pola) nel 1871, col titolo »Il Pensiero« indi a Rijeka (Fiume) »L'operaio« (1884—1889), poi a Dubrovnik (Ragusa) »Radnik« (L'Operaio) nel 1887, a Zadar (Zara) («L'operaio Dalmata» nel 1887 e »La voce dell'operaio« 1889) e a Rovinj (Rovigno) («L'Alba» nel 1894—1896).

II

Nell'ultimo decennio dell'Ottocento si cominciano a formare le prime organizzazioni socialiste politiche e sindacali di tipo comune, le quali ebbero subito in mente anche la pubblicazione dei propri periodici. Così, con la collaborazione della Società di operai e operaie di Split (Spalato) e della Democrazia sociale di Zadar, apparve il primo maggio del 1898 a Zadar (Zara) il giornale »Il Socialista — Socijalista« »periodico del partito social-democratico per la Dalmazia«. Il suo programma prevedeva una costante attività nel propagare il pensiero socialista e nell'organizzare gli operai in base al programma della social democrazia austriaca. La lotta per realizzare i diritti politici ed economici della classe operaia, per introdurre i corpi rappresentativi eletti in base ad una votazione segreta, uguale e universale, faceva pure parte del programma del giornale, nonché l'attività propagandistica contro i propagatori religiosi e nazionali, con il che si aveva sempre di mira l'ideale dell'internazionalismo proletario.

»Il Socialista« si pubblicava bilingue, in italiano e in croato. I fondatori non si rendevano conto che la stragrande maggioranza della classe operaia in Dalmazia era di nazionalità croata e serba.

Le autorità con sequestri e censure paralizzarono già nel corso dell'anno 1898 l'ulteriore pubblicazione de »Il Socialista« e proibirono l'esistenza delle organizzazioni che lo pubblicavano.

## D. FORETIĆ

L'apparizione de «Il Proletario», primo giornale socialista in Istria è legata all'attività di Jerolim Dorbić, tipografo, nato a Šibenik (Sebenico), il quale, venuto a Pula, riuscì a persuadere i dirigenti dell'organizzazione a fondare il giornale. Con grandi sacrifici e sforzi dei soci e dei simpatizzanti del movimento socialista nell'autunno del 1900 vide la luce il primo numero del giornale che, dapprima come settimanale, poi come quotidiano, indi di nuovo come settimanale e quotidiano sotto altri titoli e con interruzioni, visse sino all'anno 1920.

Il fatto che «Il Proletario» uscisse solamente in lingua italiana dimostra che i socialisti dell'Istria, in buona parte italiani, per quanto internazionalisti, non pensavano come e in quale modo attirare all'idea socialista gli operai croati e sloveni dell'Istria, in particolare i croati, visto che gli sloveni avevano i loro giornali: «Delavec» (Il lavoratore), «Rdeči prapor» (Bandiera rossa) e «Delavski list» (Giornale del lavoratore).

### III

Dopo il rinnovamento del movimento operaio socialista in Dalmazia del 1902, si cerca subito di fondare un giornale. Questi tentativi sono stati in breve tempo realizzati, così nel maggio del 1903 appare a Trieste «Il Socialista» (Socialista), «giornale dei lavoratori dalmati». La redazione e l'amministrazione si trovava a Split, dove viveva Jerolim Dorbić, suo promotore e principale collaboratore. «Il Socialista», come il giornale che lo precedette, usciva ogni quindici giorni. In seguito le autorità lo sequestravano e lo censuravano sempre più e finalmente proibirono la sua pubblicazione sul territorio della parte austriaca della monarchia. In seguito venne pubblicato per un certo tempo a Budapest e a Rijeka (Fiume), finchè nel 1906 venne proibita la sua vendita su tutto il territorio della Monarchia Austro-Ungarica.

Gli articoli del «Socialista» si stampavano in croato e in italiano con la tendenza ad una totale croatizzazione del giornale.

### IV

Lo sciopero dei muratori di Split indusse il Comitato politico del movimento socialdemocratico per la Dalmazia, con sede a Split, a fondare il giornale «Štrajkaš» (Lo scioperante), (esce dal 13 giugno al 18 luglio 1908) «periodico ufficiale degli operai organizzati». Il sesto e ultimo numero dello «Štrajkaš» riporta un'estesa informazione sui risultati dello sciopero terminato con successo. Lo «Štrajkaš» fu il primo periodico socialista in Dalmazia pubblicato esclusivamente in lingua croata, e ciò avverrà anche in seguito.

Nell'ottobre del 1908 inizia ad uscire a Šibenik «Glas malog puka» (La voce del popolino), quale periodico degli operai organizzati. Al principio

veniva pubblicato ogni quindici giorni per trasformarsi in breve tempo in settimanale. Lo spiritus agens di questo giornale fu Dušan Glumac, tipografo, venuto dalla Croazia, che aveva trovato lavoro a Šibenik. La redazione e la tipografia del giornale passarono più tardi a Split. In quel tempo il collaboratore principale era il Dorbić. Il «Glas malog puka» fu, per un certo tempo, il periodico del proletariato della Bosnia-Erzegovina (n° 6 sino al 18, 1909).

Nel maggio 1910 cessò la pubblicazione del «Glas maloga puka» (veniva stampato in circa 1600 esemplari) e al suo posto troviamo il «Glas radnoga naroda» (La voce del popolo lavoratore) periodico «dei socialisti istriani e dalmati». La redazione (Dorbić), l'amministrazione e la tipografia di questo settimanale erano pure a Split. La sua pubblicazione è stata resa possibile dopo le intese tra i dirigenti principali dell'Istria e della Dalmazia, i quali stabilirono il suo programma. In una rubrica speciale denominata «Istra» il giornale riportava notizie sulle lotte del movimento operaio in Istria, in modo particolare di Pula, dove aveva sede il centro del movimento operaio. Il giornale aveva anche a Pula la propria redazione e l'amministrazione per l'Istria. Fu Vilim Haramina a impegnarsi in modo particolare per questa collaborazione. Grazie ad essa, i socialisti croati dell'Istria riuscirono — sebbene per un breve tempo — ad avere il proprio periodico. Essi, infatti, non erano mai riusciti a fondare un proprio periodico indipendente, forse per il fatto che nel tempo sino al 1910 era per loro accessibile la stampa slovena e dopo il 1911 anche quella, croata socialista «Slobodna riječ» (Parola libera) e «Zarja» (L'Alba). Alle redazioni dei detti giornali era stato chiesto di riportare il più possibile notizie dall'Istria.

Nel corso dell'anno 1911 il «Glas radnoga naroda» cessò di uscire.

I socialisti di Rijeka fondarono nel 1909 un settimanale italiano dal titolo «Il lavoratore» Nemmeno Rijeka aveva un proprio periodico socialista in lingua croata. A differenza dell'Istria e della Dalmazia, Rijeka apparteneva alla parte ungherese della Monarchia e così poteva più facilmente avvantaggiarsi della stampa socialista in Croazia.

## V

L'ultimo giornale socialista che apparve in Dalmazia prima della Grande Guerra fu il «Crveni barjak» (Bandiera rossa) «periodico del partito social-democratico in Dalmazia». Il primo (15 marzo 1912) e il secondo numero di questo giornale fu stampato a Zagreb, il terzo a Dubrovnik e l'ultimo, il diciannovesimo numero (12 aprile 1913) a Split. Gli altri numeri risultano stampati a Šibenik. Il giornale usciva ogni quindici giorni.

Di tutti i giornali socialisti che uscivano in Dalmazia, il più censurato e sequestrato fu il «Crveni barjak». Più della metà di tutti i suoi numeri doveva venir ristampata a causa della censura.

## D. FORETIĆ

Nei suoi ultimi numeri il giornale preparava la classe operaia dalmata per il III Congresso del movimento operaio e oltre a ciò riportava dei dati sulla forza delle organizzazioni socialdemocratiche in Dalmazia. L'ultimo numero del giornale pubblica una relazione sul Congresso, l'annuncio che il giornale non verrà più pubblicato, e che in futuro il periodico socialdemocratico per la Dalmazia sarà la »Slobodna riječ«.

Nel periodo dal 1908 al 1913 furono pubblicate in Istria e in Dalmazia altre edizioni socialiste di carattere periodico, tra le quali ricordiamo — in modo particolare — il giornale satirico-umoristico »Štipavac« (Lo scorpione).

## VI

Subito dopo la fine della Grande Guerra, il 7 dicembre 1918 veniva fondato a Split il settimanale »Radničke novine« (Giornale dei lavoratori), periodico del partito socialdemocratico della Dalmazia e il suo editore era »L'organizzazione operaia«, rispettivamente il »Comitato politico del partito socialdemocratico« di Split. »Radničke novine« salutò l'era che nasceva nel dopoguerra »... era delle rivoluzioni nazionali e sociali... epoca della lotta decisiva per il socialismo«.

Nel corso della sua breve vita, le »Radničke novine« prenderano parte attiva alle vicende del movimento operaio della Dalmazia. Le »Radničke novine« ci permettono di seguire il processo il crescere e il propagarsi dello spirito rivoluzionario non soltanto fra le masse operaie ma anche fra quelle contadine, il ritmo nuovo e vigoroso nella vita del movimento operaio dalmato.

L'ultimo numero delle »Radničke novine« (No. 20 del 1 maggio 1919), riporta informazioni sul Congresso dell'Unificazione di Beograd, al quale il partito socialdemocratico della Dalmazia aveva aderito spontaneamente con tutte le sue organizzazioni cessando così di esistere come organizzazione indipendente.

In Istria durante la Guerra usciva il periodico borghese »Hrvatski list« (Giornale croato) il quale soprattutto verso la fine della guerra, seguiva e dava la direzione all'attività rivoluzionaria antiaustriaca delle masse lavoratrici.

L'occupazione dell'Istria e di Rijeka da parte dell'Italia causò l'avvicinamento del movimento operaio socialista locale ai socialisti italiani. Il giornale »Il Proletario«, la cui pubblicazione riprese nuovamente dopo la guerra, venne distrutto dai fascisti nel settembre del 1920.

Concludendo l'autore paragona lo sviluppo della stampa socialista in Dalmazia e in Istria mettendo in risalto le differenze e le loro cause.